

Віктор Азьомов

ПАЛІМПСЕСТИ «ЕНЕЇДИ» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Трагедія і тріумф Дидони

Якби Дидоні дали пряму мову, вона розповіла б літературознавцям чимало такого, від чого ті, схопившись за голови, заходились би не лише переписувати підручники для середньої школи та переінакшувати лекції для студентів, але й змушені були б по-новому трактувати національні сенси поеми Івана Котляревського «Енеїда». Спробуємо відійти від трафаретного образу Дидони, потвердженого академічними авторитетами, пірнувши в океан національних первнів нашої «Енеїди». Єдиною опорою буде для нас текст поеми під доскіпливим, але коректним дослідницьким скальпелем. А ще – методологічні засади Духовної Архетипної Системи Віктора Азьомова та родоцентричного світогляду Олександра Лук'яненка.

Відрізок життя головного героя Котляревського, пов'язаний із Карфагеном, мислиться як закінчена сага двох сердець, нерівноцінних у порогах вірності. На нашу думку, сенси образу Дидони набагато глибші й масштабніші, але чомусь не прочитані до сьогодні.

Карфагеном опікувалася Юнона, люта суперниця Венери, матері Енея. Значить, прибукавши до цього міста, наш герой автоматично потрапляв на ворожу територію. Усе матеріальне, започатковане в Карфагені, не матиме продовження в майбутньому. Усе карфагенське духовне, трансформоване від протилежного й засвоєне в скарбниці несвідомого, складатиме досвід, який дасть можливість подолати випробування й ініціюватися Енеєві на героя.

На перший погляд, любовна інтрига лише потверджує банальну істину, що задля інтимних насолод та втіх людина ладна забути навіть покликання богів. Тривіальна історія, тривіальний фінал...

Здається, Котляревський слідує ступа в ступу за Вергілієм. Але є сутнісні відмінності. У Вергілія Дидона сама наказує приготувати собі смертне вогнище, сама кидається в полум'я, але падає на меч Енея, і в полум'ї згоряє фактично труп уже мертвої цариці. Високу орбіту жіночого Еґо в найвищій точці катарсисного напруження припляскує до грішної землі грішний попіл грішного людського тіла. Класичне самогубство класичної коханки.

Котляревський же своєю творчою волею надає Дидоні зовсім інший, винятковий, високий космологічний духовний статус.

По-перше, очерет у кінці городу зовсім не призначався для ритуального самоспалення. Спонтанне рішення використати запас палива на зиму як знаряддя зведення рахунків із життям відкриває ситуацію вибору, за яким центри раціональної оцінки ситуації пригнічуються й у дію вступають архетипні спонуки індивідуального несвідомого героїні – Дидоною рухає досвід поколінь українських жінок – великих лад, Великих Матерів, Обережниць, Амазонок, Ярославен, Чураївен.

По-друге, автор «прибрав» із тексту підступний меч: спокусник Еней тепер не зможе «догнати» гріховною смертю свою коханку на вівтарі возвищеної смерті, жінка не просто опанувала ситуацію – вона містичним чином вже над нею. Вона свідомо пройде всі кола пекла тут, на землі, у вогні, вона очиститься від скверни гріха... А для чого? Що далі?

Зробимо історичний відступ. У праязичницькій традиції є такий феномен: дружина мертвого чоловіка добровільно йшла на ритуальне вогнище. Щоб метафізично, у наві Великого Роду, бути поряд зі своїм судженням. Жінку спеціально готували до такого метафізичного переходу з тілесного стану в енергетичну, космологічну субстанцію. Аналітичні карти плутає те, що насправді Еней живісінький, сповнений нових спонук і з подвоєною енергією виконує накреслення неба. Але... для Дидони він помер. І це незаперечна правда, яка в її свідомості концентрується в концепт непереборної істини.

Не можна не зважати на ту очевидну обставину, що Дидона в поемі живе у двох нетотожних світах. У першій частині твору (до загибелі) вона діє за законами зрозумілого та звичного нам антропоцентричного мислення. Проте в акті самоспалення й у розмові з Енеєм у пеклі діалектичні принципи бачення світу не можуть бути застосовані. Така логіка призводить до перекручення, вульгарного тлумачення святая святих – тексту твору. Справа в тому, що в ситуаціях архетипного межового вибору, в доленосні моменти життя, перед лицем смерті ця жінка керується типовими для тієї епохи заповідями прадавніх родоцентричних поведінкових принципів. А вони побудовані на вертикальних ієрархічних зв'язках між ви-

димим і невидимим, матеріальним і духовним, фізичним і метафізичним. Це прерогативи ієрархічного світогляду. В ієрархії родоцентричних цінностей діють імперативи національних звичаїв, національних традицій, віри як найвищого аргументу совісті й честі людини. Людина, яка пройшла такі сакральні випробування, набуває здатності телепортаційно, полого, космологічно впливати на світ нижчих енергій – насамперед на людей, незалежно від того, знають вони про це чи не знають, хочуть вони цього чи не хочуть.

І тому, по-третє, завдання дружини, що має родоцентричний світогляд (це про Дидону), – до кінця життя служити чоловікові, зберігати вірність його покликанню. Яка, за Котляревським, роль цієї жінки в долі Енея? Чи вона лише зухвалий зигзаг фантазій Зевса? Карфагенська цариця своєю смертю дала Енеєві саме те, чого йому *недоставало*, чого він сам тоді не розумів, а осягнув лише... в кінці поеми, коли нарешті дав згоду піти на сакральний поєдинок із Турном. Дидона, як справжня духовна жона, втілення архетипу Великої Матері, діяла оберегово – на випередження.

Актом самоспалення вона онтологічно перебирає на себе роль своєрідної Оранти в долі Енея, переходить зі стану коханки, що є першою природною чуттєвою фазою близькості чоловіка та жінки, у другу, вищу фазу, в любов, де провідну роль відіграють ірраціональні зв'язки між людьми.

І, по-четверте, ми підібралися до центрального питання, а чого ж йому, зухвальцеві й характерникові, *недоставало*? Відповідь буде розлогою.

Ідучи за Котляревським, Еней ніколи з власної ініціативи не покинув би карфагенський Едем. Меркурій, посланець володаря неба й землі, дав троянцеві такого прочухана, що той «піджав хвіст, мов собака; / Мов Каїн, затрусивсь увесь; / Із носа потекла кабака: / Уже він знав, який Зевес». Це до того, що звинувачувати Енея в подружній невірності не можна. Але й державник із нього тут ще ніякий. Звісно, Дидона далеко від таких міркувань. Її докори й розлогі, і дошкульні, і справедливі, і... сповнені такої психічної навіювальної сили, що здатні ввести саму жінку в стан неосудного афекту. І Дидона в кінці першої частини поеми зважується на безглуздий у параметрах антропоцентричного мислення й величний у родоцентричних первнях крок – вона йде у вогонь. Її тіло, джерело гріховності, зникає. Вона не настроюється на меч, але фізично проходить усю повноту очищення полум'ям, яке у світі символів означає найвищі випробування добродетельності й віри. Вогонь – це стихія перетворення душі, звільнення її від гріховного зла.

Ключова деталь: наш лицар не звабився скоками в гречку, не був одержимий пошуками чергової пасії – він мусить надолужувати державницькі гони. А це реабілітує його й перед коханою, і перед лицем національної вічності.

І несвідоме Дидони, резонатор тієї самої національної вічності, раптом – а насправді глибоко закономірно – веде її в ритуальне вогнище.

Неймовірним учинком цариці свавільний Карфаген містично включається в побудову централізованої козацької держави. Ідея бога Зевса в перекладі на історичні поняття – це ідея, що оволоділа масами. Все-перемагальна, непереборна, незнищенна. Навіть хиткі околиці (Карфаген... чи Донбас) мусять підкоритися ієрархії надісторичних передвизначень, силою любові долучаючись до могутнього потоку державотворчих змагань. Так тлумачить Котляревський.

Дух Дидони, як енергетичний оберіг, на орбітах Великого Роду йтиме за коханим, наснажуючи його в перипетіях боротьби за утвердження держави, пантруючи в численних викликах, випробуваннях та авантюрах.

Еней далекий від усвідомлення того, що виклик Дидони відкриває в ньому довгий і тяжкий психічний процес – початок руйнації його, Енеєвого, Карфагена поверховості, егоїзму та легковажності. Одночасно це – жертвний камінь у будівлю майбутнього Рима. Серце коханої – метафізична, так і не усвідомлена ним територія шуканої внутрішньої Вітчизни, перше посилення до закладин особистого почуття відповідальності за доручену справу, обов'язку полководця й державного діяча.

В античному світі існувало повір'я, що душу людини можна врятувати, переселивши її в будь-який призначений для цього предмет. У Вергілія Юнона посилає Іридію, щоб та відрізала в конаючої Дидони пасмо волосся. У такий спосіб душа цариці мала уникнути пекельних мук. Котляревський категоричний: «Енея так вона любила, / Що аж сама себе спалила. / Послала душу к чорту в ад».

Перемагає оціночна християнська традиція? Будьмо обережні з однозначними висновками. Є ще розлогий опис зустрічі двох колишніх коханців у пеклі. Саме тут автор розставив остаточні (язичницькі!!!) акценти.

Давши волю творчій фантазії в переліку сонмиська грішників і способів їхнього покарання, поет чомусь відмовився від деталізації мук Дидони. Інший християнський дидакт не пропустив би нагоди задля повноти морального колориту провести читача за грішницею дев'ятьма колами пекла. А в тексті сухо, двома рядками, підкреслено описово повідомляється, що «Еней уздрів свою Дидону, / ошмалену, мов головня».

Вона омудрена митарствами Великого переходу – він той самий гольтіпака. Вона у світі ієрархій – він у діалектиці антропоцентризму. З нею, персоніфікованою нареченою від майбуття, Еней – і то не своєю волею – вступив у містичний шлюб. Тому реальні сімейні узи мають бути розірваними, щоб герой, звільнений від зовнішніх заземленостей, зміг пройти суджений йому шлях до опанування Самості.

Мандрівець до аїду дошкульно й одверто цинічно оцінює теперішнє становище жінки й... пропонує зараз же, в пеклі, згадати минуле й удатися до любовних утіх. І тут нарешті розкривається велич злету й велич жертви Дидони: «К чорту убирайся / На мене більш не женихайся... / Не лізь! Бо розіб'ю і ніс!» Ні слова докорів, ні грама емоцій від лібідо, ні натяку на якусь любовну гру. Чи це та Дидона, яка так щедро й розлого осипала зрадливого мандрівного Дона Жуана кпинами та вмовляннями в першій частині? Вона вже не чує, не бачить, не мислить себе у світі людей. Еней блідне перед «ошмаленою, мов головня», Дидоною. Він ні на рисочку не змінився. Він нічого не зрозумів. Він той самий ловелас. Скільки ж великих і малих дурниць ще накоїть на своєму життєвому шляху! Не флер бурлескно-травестійної традиції, а одностороння жіноча катарсисна напруга справжньої шекспірівської трагедії визначає цю мізансцену.

Надто несумірні величини зіткнулися віч-на-віч. Поет не знаходить іншого способу розрядити ситуацію – Дидона раптом зникає з-перед очей Енея. Як людина. Лірична частина їхніх стосунків завершена. Далі – національний епос, що з повісті двох сердець переростає в літопис нації. Де б'ється колективне серце мільйонів – у єдності життя і смерті, перемог і поразок, надій і спроневір. Це – у глибокому підтексті поеми. А як анімі-Дидоні – жіночому несвідомому Енея – як їй терпіти його химерне характерництво в межах вічності, щоб десь на фініші його національного місіонерства, може, навіть поза межами поеми, віримо в це, дійти-таки згоди з химерною козацькою натурою коханого вже в архетипі Мудрого Старого?

Парадоксально, але сама Дидона й розрив із нею потрібні в долі Енея, щоб з іншою коханою, з нацією, він не опускався до відмітки флірту, за яким маячить привид безвідповідальності й елементарної неготовності до архетипної жертви в ім'я державного втілення. Еней мав би опанувати аніму – простір жіночого колективного несвідомого, згармонізувати його в собі в цілісну особистісну систему морально-етичних цінностей чоловіка, лицаря, очільника держави – особисте із загальним, індивідуальне з громадянським... Чи впорався герой із цим завданням? Відповідь треба шукати в надтекстах до поеми І. Котляревського – на сторінках нашого сьогодення.

«Карфаген повинен бути зруйнований», – закінчував свої промови великий політик античного світу Марк Катон Старший. Вислів знайомий кожному, хто живе на цій планеті і вчився в середній школі, – у статусі фразеологізму вже третє тисячоліття. Людство оцінило в ньому безмір концентрованого владного волонтаризму в суміші з містичною невідворотністю неминучого – історична мапа світової цивілізації зіткана з таких пазлів.

«Карфаген повинен бути зруйнований, але тінь його йтиме за вами», – свідчить Котляревський у поемі «Енеїда». Мотивація розривання стосунків з

боку Енея читачеві зрозуміла. Це і в Енея, і в нас виходило й виходить непогано. Але ж поема продовжується. Як умонтувалися руїни Карфагена в наступні етапи розвитку справи Енея?

Хочеться вірити: наш герой зрозумів, що все егоїстичне, індивідуальне, сердечне має відступити, відійти на другий план. У перипетях утілення величних національних накреслень ліричні ретардації на догоду серцю провокують відступи й програші на полі бою.

Автор послідовний у проведенні цього положення. Активована жіноча воля виявляє себе в кількох ключових епізодах твору. Але як? У першій частині це, звичайно, зустріч Дидони з Енеєм. Далі – жінки, збурені Юноною, ледве не знищили флот троянців. І нарешті війна в кульмінаціях поеми формально обумовлена бажанням двох претендентів заволодіти серцем Лавінії.

Кожного разу деструктивний елемент виявляє себе, коли порушується домінування чоловічих засад, особливо на тлі розгортання головної лінії сюжету – боротьби за утвердження козацької держави. Знаменно, що над всіма цими негараздами нависає тінь аніми – богині Юнони, трансформованого архетипу Грізної Матері, який активується в часи швидких суспільних змін і помщається як за помилки минулого застою, так і неофітних перетворень.

Котляревський наголошує, що в критичні моменти вирішення національних викликів суспільство має орієнтуватися на твердий мілітарний, лицарський, козацький, суверенний початок. Будь-яка розконцентрованість, сентиментальність, непослідовність, ліричне розм'якшення можуть звести нанівець навіть найблагороднішу, найвищу, божественного рівня ідею.

З іншого боку, не можна не бачити, що актом самоспалення Дидона виводить свою долю з профанного побутового рівня і стає речницею Великого Роду. Не можна не бачити закамуфльованої під травестію історичної правди, коли в умовах жорстокого російського імперського гніту та винародовлення Українська Духовна Традиція була загнана в надра колективного несвідомого народу.

Але ніщо не може пересікти віковічності, безперервності, самобутності Буття національної душі. Барвінкові первні любові й офіри українки Дидони виспівані Котляревським не за лекалами Вергілія, а з тисячолітньої традиції відданості, стоїцизму й утвердження безсмертя жіноцтва Руси-України.

Дидона, цей самовтілений символ рідної землі, до відповідності якому Енеєві прижиттєво доростати, космологічно наповнюватиме його вітаїстичною енергією державотворення.

Наш не лише літературознавчий, але й громадянський обов'язок – відчитати ці палімпсести незнищенності нації, донести їх до свідомості молодого покоління в тяжку годину сьогоднішніх борін за незалежну суверенну соборну Україну.

